

Adat û Rusûmatnameê Ekradiye'de Tam Göçerlerde Buyruk Veren/Alan İlişkisine Dair Değerlendirmeler

Mehmet YAZICI¹

Öz

Bu makalenin konusu, göçer topluluklarda buyruk veren (otorite) ve buyruk alan ilişkisinde istihlâk normlarının etkisidir. Çalışmada, Mela Mehmûdê Bazidî'nin 1858-1859 yıllarında yazdığı kabul edilen Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitabında yer alan konuyla ilgili veriler esas alınmıştır. Yapılan metin analizi sonucunda göçer toplulukların aile merkezli oldukları, ileri gelen kesim ve fakir kesim olmak üzere iki toplumsal tabakadan meydana geldikleri, ileri gelen kesimde yer alan ağa ailelerinin toplulukta buyruk veren yani geleneksel otorite oldukları ayrıca iki kesimin istihlâklerinin de farklı olması gibi ileri gelen kesimin bazı ayrıcalıklı istihlâklerinin de olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada göçebe toplulukların geçim kaynağı hayvancılık olduğundan istihlâk normlarının da hayvancılıkla ilgili olduğu, buyruk veren ailelerin bu konularını korumak amacıyla; ikram etmek yoluyla servet dağıttıkları, gösterişçi istihlâk/tüketim ile maddi güçlerini sergiledikleri ve toplulukta yüksek değerleri temsil ettikleri sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göçer topluluklar, istihlâk normları, buyruk veren ve buyruk alan, servet dağıtmak, gösterişçi istihlâk / tüketim, geleneksel otorite, sembolik tüketim.

Evaluations on the Relation of Giving Order/Receiving Order in Nomades In Adat û Rusûmatnameê Ekradiye

Abstract

The subject of this article is the effect of consumption norms on the relationship between rulers (authority) and subordinates in nomadic societies. In the study, the data on the subject matter in the book Adat û Rusûmatnameê Ekradiye, generally accepted to be written by Mela Mehmûdê Bazidî between 1858-1859, was taken as a basis. As a result of the text analysis, it was determined that nomadic communities were

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, myazici@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0671-6769.

family centred, and are composed of two social strata, the leading and the poor, where the agha families in the upper stratum represent the traditional authority in the community. The two strata have different consumption patterns, and indeed the upper stratum has certain privileged consumption patterns not otherwise available to the lower. It was concluded that since the livelihood of the nomadic communities was centred around animal husbandry the consumption norms are also so related, and to protect their positions the leading families distribute their wealth by offerings, exhibiting their financial strength with conspicuous consumption, and represent high standards in the group.

Keywords: Nomad communities, consumption norms, ruler and subordinate, distributing wealth, conspicuous consumption, traditional authority, symbolic consumption.

Extended Abstract

To understand the example of a traditional settled social structure and to determine the social change experienced in this structure, the traditional Palu social structure has previously been discussed in the context of the relationship between commanding (authority/ruling) and subordinate (ruled) (Yazıcı, 2019). One of the striking results of this research is that it was determined that the norms of consumption are effectively used to maintain the relationship between rulers and subordinates. Along with this determination, the following question, which arouses sociological curiosity and whose answer is thought to be sociological, up-to-date, and interesting, can be asked: Are the norms of command, which are effective in the continuation of the ruler and subordinate relationship in Palu, which is an example of an established traditional structure, also effective in maintaining the same relationship in different types of societies? This study traces the consumption norms in the relationship between rulers and subordinates in nomadic societies according to the book *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*.

Migrant Communities and Adat û Rusûmatnameê Ekradiye

It is argued that Bazîdî, whose book includes observations and determinations about the deep-rooted cultural values (traditions) of the nomadic communities in the region, wrote the book when he came to Erzurum between 1858-1859 with the encouragement and support of August Jaba (1801-1894), who was Russian consul for 15 years (Celali, 2016: 117; Celali, 2019: 4; Dost, 2010: 11-28; Öztürk, 2017: 42). In *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye* Bazîdî provides an overview of the deep-rooted cultural values (traditions) of the nomadic Kurdish communities of his time. From this perspective, it can be seen that the nomadic communities in the region consist of two different economic strata, namely the leading (richest and agha families) and the poor (middle-class and poor families). In general, it is understood that there is a hierarchy between these two groups, as well as between families and tribes in either of the strata. For example, there is a hierarchy between the richest and the agha families in the leading stratum, as well as between the middle-class families and the poor families in the poor stratum. However, it is understood from Bazîdî's

examples and determinations that the hierarchy between the two strata (leading and poor) who do not have equivalent “material opportunities” is clear. Although they are in the same community, the consumption norms are also different because the material power of the two strata is different. This difference not only shows the material inequality between the strata but also that the families in a given stratum show similar consumption.

Consumption Norms in Migrant Communities

The data in Bazidi’s book reveals that consumption norms in complete nomadic communities in the Eastern Anatolia region of Turkey determine the relationship between rulers and subordinates. The main factors that determine this relationship are activities such as accommodation, privileged consumption, wealth spending, and conspicuous consumption. Therefore, by analysing the tent used for shelter, wealth spending, conspicuous consumption, privileged consumption of families with authority, and the values of consumption that appear in relation to these, it can be determined between who, and how, the relationship between the giving and receiving of orders is maintained in these communities.

Since the livelihood of nomadic communities is animal husbandry, the consumption norms are naturally based on the same. There are two social strata in nomadic communities, namely the leading and the poor. There are the richest and agha families in the elite stratum and the middle class and poor families in the poor. The agha families are in a position of authority, as passed down from generation to generation. Those who are commanded rely on the agha families to meet their basic needs such as protection, nutrition, and shelter.

The consumption norms of the two social strata in complete nomadic communities, namely housing, clothing, food, and leisure activities, and their values are also different. The main factor that separates social strata in family-centered traditional complete nomadic Kurdish communities is material power and authority.

Within society itself, some families or individuals accept being in a position of authority, that is, as a personal right or a family legacy that should be preserved. In order for this to be accepted by their nominal subordinates, they display behaviours such as meeting their basic needs, distributing wealth, making conspicuous consumption, and developing different forms of relationship. It reveals that it is important to analyse the sociological reasons and consequences of the relationship formed between rulers and subordinates, regardless of the type of society or the norms of consumption used in maintaining this relationship.

Giriş

Daha önce geleneksel bir yerleşik toplum yapısı örneğini anlamak ve bu yapıda yaşanan toplumsal değişimle ilgili değerlendirmeleri tespit etmek amacıyla geleneksel Palu toplum yapısı buyruk veren (otorite/yöneten) ve buyruk alan (yönetilen) ilişkisi bağlamında ele alınmıştır (Yazıcı, 2019). Bu araştırmanın dikkat çekici sonuçlarından biri, buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin sürdürülmesinde istihlâk normlarının etkili bir biçimde kullanıldığının tespit edilmiş olmasıdır. Bu tespitle birlikte sosyolojik merak uyandıran ve cevabının sosyolojik, güncel ve ilginç olacağı düşünülen şu soru sorulmuştur: “Yerleşik geleneksel yapı örneği olan Palu’da buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin sürdürülmesinde etkili olan istihlâk normları, aynı ilişkinin farklı toplum tiplerinde sürdürülmesinde de etkili midir?”

Ön plana çıkan sorunun sosyolojik boyutu şöyle temellendirilmektedir: Her şeyden önce buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinde bulunan aktörler birer sosyal kişidir. Sosyoloji, sosyal kişilerin hem kim olduklarını hem de ne yaptıklarını incelemektedir. Fichter’nin (ty., 83) de vurguladığı gibi “Eğer sosyoloji sadece sosyal kişilerin ne olduklarını incelemiş olsaydı statik bir bilim olurdu. Sosyoloji bu kişilerin ne yaptıklarını da incelemelidir. Toplumdaki kişilerin sergilediği davranış örüntülerini soyutlayabilmeli ve genelleyebilmeliyiz.” O hâlde yukarıdaki soruyu cevaplamak için önce buyruk veren ve buyruk alan sosyal kişilerin “kim oldukları”nın, daha sonra “ne yaptıkları”nın tespit edilmesi ve son olarak aralarında kurdukları ilişkiden ortaya çıkan davranış örüntülerini soyutlama ve benzer toplum tipleri için genellemenin mümkün olup olmadığının tartışılması, sosyolojik açıdan önem arz etmektedir.

Toplum tiplerini belirlemek ve bunların çeşitli özelliklerini karşılaştıran analizler yapmak, sosyolojinin tarihine eşlik eden bir çabadır. İlk sosyologlar, toplumu anlamak ve açıklamak için geleneksel ve modern olmak üzere iki toplum tipi belirlemişlerdir. Makro bir yaklaşımla belirlenen bu ikili ayrım, süreç içinde çeşitli yönlerden eleştirilerek yeni kavramlaştırmalar önerilmiştir. Bir taraftan geleneksel olarak isimlendirilen toplum tipinin yekpare olmadığı, kendi içinde göçebe ve yerleşik toplumsal yapılar olmak üzere iki farklı biçiminin olduğu ileri sürüldü. Diğer taraftan günümüzde modern toplumun aşıldığı ve modern sonrası (post-modern) toplum anlayışının ortaya çıktığı tartışması devam etmektedir. Sonuç olarak toplum tiplerini belirlemek amacıyla ileri sürülen teorilere yapılan itirazlar sonucunda yeni yaklaşımlar ortaya çıkmakta ve devam eden bu yöndeki çabalar sosyolojik düşünceyi zenginleştirmektedir.

Bir toplum tipinden diğerine geçiş aynı zamanda toplum hayatında “yapısal değişimi” de ifade etmektedir. Ancak bu geçişte yaşanan yapısal değişim, toplum hayatında bir kırılma/kopuş biçiminde gerçekleşmez. Çünkü toplum tipleri arasında yaşanan en keskin toplumsal değişimlerde bile bir “süreklilik” vardır. Nitekim Sorokin (1972: 260), yazı öncesi toplulukların birçok kültürel değerinin kültürümüzde işlediğini ileri sürerek toplum tipleri arasındaki

sürekliliği belirtmektedir. Ona göre, “Yazı öncesi, göçer, çoban ve tarımcı kabilelerin birçok kültürel değerinin ulaştırma, teknoloji, ekonomi yöntemleri, beğeni, sanat kalıpları, büyü ve din inanışları, gelenek ve görenek gibi etkenleri kapsayarak kültürümüzde geniş çapta yaşadığı ve hatta işlediği bile güvenle ileri sürülebilir.” Ayrıca insan dışı tabiatla kurdukları ilişkiler bağlamında bir toplumsal yapı meydana getirmiş ve ekonomik bir faaliyet yürüten göçer toplulukların insanoğlunun kaydettiği kültürel ilerlemelere katkısının olduğu da vurgulanmaktadır (Toynbee, 1978: 76). Modern toplumlarda yazı öncesi toplulukların kültür değerlerinin işlediği ve bu toplulukların kültürel ilerlemeye katkılarının olduğuna dair görüşlere rağmen sosyoloji literatürü incelenerek toplumsal değişim konusuna gösterilen ilgi ile kıyaslandığında toplumsal sürekliliğin ihmal edildiği görülecektir. O hâlde, sosyolojik olayları ve olguları anlamak için değişen ve yeni olanı çözümlenmek önemli olduğu kadar toplum hayatındaki sürekliliğin tespit ve tahlil edilmesi de önemlidir.

Sosyal aktörlerin ilişki kurmaları ve bu ilişkiyi tekrarlamaları sonucunda ortaya çıkan davranış örüntüleriyle varlık kazanan toplum hayatında aktörlerin ilişki kurarken ve sürdürürken kullandıkları araçlar, toplum tipiyle birlikte değişmekte ancak bu araçları kullanma biçimi ve amacı değişmemektedir. Örneğin, göçer topluluklarda toplumsal aktörlerin kurdukları buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinde kullanılan araçlardan biri olan istihlâk normları, yerleşik ve ardından modern toplum tipine geçilmesiyle değişmiştir. Buna karşılık yeni toplum tipinde de toplumsal aktörler arasında buyruk veren ve buyruk alan ilişkisi ve bu ilişkinin sürdürülmesi amacıyla yeni istihlâk normlarının servet harcama ve gösterişçi tüketim biçiminde kullanılması devam etmektedir.

Göçebe topluluklarda sosyal kişilerin buyruk alan ve buyruk veren ilişkisinde istihlâk normlarının izini süren bu çalışma, geleneksel yerleşik toplum tipinde istihlâk normlarının buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin sürdürülmesinde etkisinin tespit edildiği makalenin devamı niteliğindedir. Bir sonraki çalışmada ise modern ulus devletlerde buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin sürdürülmesinde istihlâk normlarının etkisinin ve sonuçlarının ele alınması planlanmaktadır. Böylece bu üç çalışma tamamlandığında hem modern öncesi hem de modern toplum tiplerinde ve yapılarında süreklilik arz eden, buyruk veren ve buyruk alan ilişki biçiminin sürdürülmesinde kullanılan istihlâk normlarının sosyolojik nedenleri ve sonuçları analiz edilmiş olacaktır.

Üç çalışmanın hem her birinin sonuçlarının ayrı ayrı hem de bu üç çalışmadan ortaya çıkan genel sonuçların tutarlı ve geçerli olması için çalışmaların araştırma evrenlerinin aynı kültürel ve coğrafi iklimde olması gerekmektedir. Bundan hareketle, bu çalışmada ele alınan göçer topluluklar, bir önceki araştırmanın evreni olan Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nden seçilmiştir.

Göçer Topluluklar ve Adat Ü Rusûmatnameê Ekradiye

Göçerlik, dünyada yürütülen en eski ekonomik faaliyettir (Khazanov, 1984). Hem dünyada hem de Türkiye’de göç merkezli bir yaşamı tercih eden göçebe topluluklar, her zaman varlığını sürdürmüştür. Bu toplulukların temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Doğu Anadolu Bölgesi’nde göç merkezli bir yaşam tarzını seçerek hayvancılıkla geçinen göçebe topluluklar, hayvanlarını daha iyi beslemek ve korumak için onlarla birlikte mevsimlerin döngüsüne uygun bir biçimde kışlak ve yayla arasında sürekli yer değiştirmektedirler.

Göçer topluluklar, sosyologların toplum tipi kategorilerinde uygarlık/yazı öncesi (Sorokin, 1972: 260) topluluk örneği olarak yer almaktadırlar. Göçerleri farklı bir kategori olarak ele alan ilk düşünürün İbn-i Haldun (2011: 329-330) olduğu kabul edilmektedir. Ona göre yerleşiklerle karşılaştırıldığında göçerler; cesur, çalışkan, refah ve lüksten uzak olmak, dışarıdan silahlı bir güce ihtiyaç duymadan kendilerini ve mülklerini korumak, yönetimle ilgili kuralları kendileri belirleyen ve yerleşiklerin aksine duvarların arkasında yaşamak yerine doğayla iç içe yaşamak gibi genel özelliklere sahiptirler. Ancak bölgedeki göçerleri inceleyen Gökalp’ın, göçerlere yaklaşımı İbn-i Haldun’ununki gibi olumlu değildir. Ona göre “Tam göçebeler, aşiretlerin en iptidai, en müzicidir. Bunların ziraatla hiçbir alakası yoktur. Yalnızca zayıf buldukları köylerden ‘khugi’ (rüşvete de ‘xugi’ derler) almaya çalışırlar. Buna muvaffak olmadıkları takdirde muhtaç oldukları zahireleri para ile satın alırlar. Tam göçebe aşiretler kısmen ziraatla iştigale başlayınca yarım göçebe mertebesine yükselirler” (Gökalp, 1992: 43). Beşikçi (1969: 19) ise 1960’ların sonlarında çalışması kapsamında incelediği aynı bölgedeki göçer toplulukları şöyle tanımlamaktadır: “Ekonomik bir faaliyet olarak göçebeliliği tercih eden topluluklar, sosyolojik ilişkileri kapalı ekonomiye sahip, kan akrabalığı ve birlik duygusu gibi bağlarla birbirine bağlı, bir şefe bağlanan, okuma yazma bilmeyen geleneksel gruplardır.”

Geleneksel grup örneği olan göçer topluluklarda normların uygulanmasında belirleyici bir role sahip olan aile kurumu, merkezî bir konuma sahiptir ve her aşiret ile göçer grup aynı zamanda birer aile olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak aile merkezli göçer topluluklarda bireyler, eylemlerinin meşruiyetini ve saygınlığını ailelerinden aldıkları gibi sorumluluğunu da aileleriyle paylaşmaktadırlar. Bu tespitler, aynı zamanda aile merkezli göçebe topluluklarda bireyselliğin gelişmediğini göstermektedir.

Göçer toplulukların geçim kaynağı hayvancılık olduğundan istihlâk normları (Kiray, 1999: 77) yani barınma, giyim, gıda ve boş zaman geçirme faaliyetleri ve bunlarla ilgili olarak beliren değerleri de hayvancılıkla ilgilidir. Ancak her ailenin hayvancılıktan elde ettiği gelir ve sahip olduğu zenginlik farklı olduğundan ailelerin istihlâk/tüketim normları ve istihlâk etme biçimi de aynı değildir. Bu fark, aynı zamanda toplulukta farklı tabakaların ortaya çıkmasının da nedenidir. Göçer ailelerin istihlâk normları ve istihlâk etme biçimi, içinde yer aldıkları toplumsal tabakaya / toplum kesimine göre farklılık göstermektedir.

Gelir düzeyi düşük olan toplumsal tabakada yer alan aileler için istihlâk/tüketim, yaşamsal ihtiyaçları karşılamak için harcamaktır. Gelir düzeyi yüksek tabakada yer alan aileler için ise istihlâk/tüketim, yaşamsal ihtiyaçların doyurulmasından ibaret değildir. Bu aileler, gelirlerinin önemli bir kısmını toplulukta statülerini korumak veya yükseltmek amacıyla sembolik tüketim (Ülken, 1969: 410) için harcamaktadırlar.

İstihlâk normlarına; (a) sosyal tabaka farkını göstermek, (b) otoriteyi elde tutmak, (c) maddî gücü göstermek, (d) maddî gücü hatırlatmak gibi amaçlarla başvurulmaktadır. Bunun en bilinen şekli servet dağıtmaktır (Kıray, 1999: 82). Buna göre maddî güç ile istihlâk normları ve otorite arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ancak geleneksel topluluklarda otoritenin tek kaynağı maddî güç değildir. Weber'in de belirttiği gibi "Geleneksel otorite, meşruiyetini kuşaktan kuşağa aktarılan kökleşmiş kültürel değerlere (geleneklere) uyulmasından alan bir güçtür. Bu sistemde insanlar, emirlere yöneticilerin sahip olduğu geleneksel konumlarından dolayı boyun eğerler. Geleneksel otoritenin meşruiyeti, geçmişte ilişkilerin bu şekilde düzenlenmiş olmasından gelir" (Giddens ve Sutton, 2016: 362).

Geleneksel otoritenin etkili olduğu geleneksel toplum biçimlerinden biri de göçer topluluklardır. Bu otorite tarzında sosyal kişilerin konumları kökleşmiş kültürel değerler (gelenekler) tarafından belirlendiğine göre göçer topluluklarda da buyruk veren (otorite/yöneten) ve buyruk alan (yönetilen) ilişkisi, bu ilişki sürdürülürken kullanılan istihlâk normları, bu normları kullanma tarzı, amacı önceden belirlenmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Bütünleşmiş küçük toplumsal grup örnekleri olan bölgedeki tam göçer topluluklar, modernleşme sürecinde toplumsal çözülme ve çöküş (Yazıcı, 2016) yaşadıklarından artık onları doğrudan/sahada inceleme imkânı ortadan kalkmıştır. Yürütülmekte olan göçerlik faaliyeti ise "modern göçerlik" (Yazıcı, 2016b) olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayı, yapısal değişim yaşadıkları için bugün artık mevcut olmayan modern öncesi geleneksel tam göçer topluluklarda sosyal kişilerin buyruk veren ve buyruk alan ilişkileriyle ilgili bilgilere ancak daha önce yazılmış eserlerde ulaşılabilir. Bu eserlerden biri Mela Mehmûdê Bazidî'nin (1797-1870?) Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitabıdır. Kitabında bölgedeki göçer toplulukların kökleşmiş kültürel değerleri (gelenekleri) ile ilgili gözlem ve tespitlere yer veren Bazidî'nin bu eserini, 1848-1866 yılları arasında iki defa geldiği Erzurum'da Rusya konsolosu olarak yaklaşık 15 yıl kalan August Jaba (1801-1894)'ın teşviki ve desteğiyle 1858-1859 yıllarında yazdığı ileri sürülmektedir (Celali, 2016: 117; Celali, 2019: 4; Dost, 2010: 11-28; Öztürk, 2017: 42). Bazidî'nin Kürtçenin Kurmanci lehçesiyle yazdığı kitabı; Fransızca, Rusça, Farsça, Arapça, Kürtçenin Soranice lehçesine tercüme edildiği gibi Türkçe de yayımlanmıştır (Celali, 2019: 27).

Bugünkü Doğubayazıt'ta doğan ve bölgedeki medreselerde yetişen Mela Mehmûdê Bazidî (1797-1870?); dil, folklor, inanç ve edebiyat alanında pek çok

çalışma yapmış çok yönlü bir yazardır. Bu özellikleriyle Kürt dili, edebiyatı ve kültür varlığı açısından önemli şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmektedir (Öztürk, 2017: 43; Celali, 2019: 21).

Bazidî, Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli bu özgün çalışması ile hem Kürtlere hem de Kürtleri tanımak isteyen, öncelikle Rusya'nın Erzurum konsolosu August Jaba olmak üzere, yabancılara genel hatları ile bir Kürt milleti etnografyası sunmuştur (Celali, 2019: 22; Dost, 2010: 28). Bu kitapta “Yazar, hemen hemen hayatın her alanında az da olsa bilgi vermeye çalışmıştır. Bu bilgileri verirken çalışmasını oldukça kısa tutmuştur. Fakat Kürtlerin gündelik yaşamı, komşu halklarla olan ilişkileri, eğitim, eğlence, ölüm, kadın erkek ilişkileri, din adamlarının konumu, şeyh, ağalar, aşiret liderleri, batıl inançlar, talan, hırsızlık, yol kesicilik, misafirperverlik, dostluk, düşmanlık, büyüklere saygı, tarih bilinci, geçim kaynakları, doğanın zor şartlarında yaşam mücadelesi, silah kullanımı, sihir, avcılık, izcilik gibi birçok önemli konudan söz etmiştir.” (Celali, 2019: 23). O, kitabında bu konulardan söz ederken yalnızca gözlemlerini aktarmakla yetinmemiş, bununla birlikte değerlendirme, eleştiri ve önerilerini de dile getirmiştir (Celali, 2016: 124). Örneğin, “Kürtler arasında cahilce yapılan birçok iş vardır.” (Bazidî, 2019: 46) gibi ifadelerle eleştirilerini açıkça dile getirmektedir. Ayrıca doğru olduğuna inanmadığı veya yapılmasını doğru bulmadığı işleri, ilişkileri ve davranışları anlatmaya “güya” diyerek başlaması, akla uygun tutum ve davranışlar önerdiğini göstermektedir.

Celalî'nin (2019: 23) de belirttiği gibi Bazidî, adı geçen kitabında “Her ne kadar genel olarak Kürt ifadesini kullansa da çoğunlukla göçebe Kürtlerden bahsetmektedir.” Kitapla ilgili bir incelemede, kitapta kullanılan isimlerin çoğunun göçer yaşamın sembolleriyle ilgili olduğu ve kitapta genellikle göçebe Kürtlerin âdetlerine yer verildiğinin tespit edilmiş olması da bu görüşü doğrulamaktadır (Dost, 2010: 25, 27, 28).

Yazar, zaman zaman göçer ve yerleşik topluluklar ile ilgili bazı karşılaştırmalara da yer vermektedir. Onun bu konudaki önemli tespitleri şunlardır: “Yerliler onlara karşı zayıftırlar. Ancak bu bilgi; Van, Muş, Beyazıt, Kars ve İran göçerleri ve yerlileri hakkındadır. Hakkâri, Botan, İmadi ve Soran göçebeleri ile yerli ve yerleşik düzene geçmiş ahâlisi için durum böyle değil, tersinedir. O bölgelerde göçebeler, yerlilere karşı zayıftır. Gerekliğinde yerlilerden iki üç kişi göçebelerden on kişiyle çatışır ve onlardan korkmazlar. Hakkâri'nin yerlileri nezdinde göçebeler, “laşey (hiçbir şey)” kabul edilirler. Çünkü ahâlî ve yerlilerin hepsinin şışhaneleri vardır. Yerliler, nadiren Kürtlerin kızlarına talip olup evlenirler. Fakat Kürtler asla yerlilerin kızlarıyla evlenmezler, çünkü yerlilerin kadınları kolay işlere alışmışlardır, dolayısıyla Kürtlerin zor işlerine tahammül edemezler ...” (Bazidî, 2019: 71). Görüldüğü gibi Bazidî'nin hem göçer yaşamı hem de yerleşik hayata geçmiş topluluklar ile göçerlerin ilişkileri hakkındaki bu tespitleri, göçerlere yaklaşımı tamamen olumlu olan İbn-i Haldun'un tespitleri ve değerlendirmeleriyle tam olarak örtüşmediği gibi, bu

konuda olumsuz bir yaklaşıma sahip olan Ziya Gökalp'in tespitleriyle de örtüşmemektedir. Göçer topluluklar hakkında konuyla ilgilenmiş araştırmacılardan farklı görüşlere sahip olan Bazidî, ismi anılan eserinde incelediği göçer toplulukların hem genel özelliklerini hem de bu toplulukların yerleşik hayata geçmiş topluluklarla ilişkilerini ve bu ilişkilerin yerleşim birimi düzeyinde değişen özelliklerini ortaya koymaktadır. Bundan hareketle Bazidî'nin incelediği göçer topluluklarla ilgili tespit ve değerlendirmelerinde basit genellemeler yapmaktan kaçınan dikkatli bir gözlemci olduğu söylenebilir.

Bazidî, Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitabında dönemindeki göçer Kürt topluluklarının kökleşmiş kültürel değerleri (gelenekleri) hakkında genel bir fotoğraf sunmaktadır. Bu fotoğraftan bölgedeki göçebe toplulukların ileri gelen kesim (en zenginler ve ağa aileleri) ve fakir kesim (orta hâlli ve yoksul aileler) olmak üzere iki farklı toplumsal tabakadan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Genel olarak bu iki kesim arasında bir hiyerarşi olduğu gibi, aynı kesimdeki aile ve aşiretler arasında da bir hiyerarşinin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, ileri gelen kesimde yer alan en zenginler ile ağa aileleri arasında bir hiyerarşi olduğu gibi fakir kesimde yer alan orta hâlli aileler ile yoksul aileler arasında da bir hiyerarşi vardır. Ancak eşit "maddi imkânlara" sahip olmayan iki kesim (ileri gelenler ve fakirler) arasındaki hiyerarşinin daha açık olduğu, yine Bazidî'nin verdiği örneklerden ve yaptığı tespitlerden anlaşılmaktadır.

Aynı toplulukta yer almalarına rağmen iki kesimin maddi güçleri farklı olduğundan istihlâk/tüketim normları da farklıdır. Bu fark, tabakalar arasındaki maddi eşitsizliği gösterdiği gibi aynı tabakada yer alan ailelerin benzer istihlâkler yaptıklarını da göstermektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında yapılan analiz ve değerlendirmelerde, Mela Mehmûdê Bazidî'nin (1797-1870?) Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitabının Murad Celali tarafından Kürtlerin Gelenekleri ve Görenekləri ismiyle yapılan Türkçe çevirisinde yer alan veriler esas alınmıştır. Ancak çalışmada bu verilerin aynı dönemde yazılmış konuyla ilgili başka eserlere veya arşiv belgelerine göre bir değerlendirmesi yapılmamıştır. Çünkü böyle bir çaba bağımsız bir çalışmanın konusu olacak niteliktedir.

Göçer Topluluklarda İstihlâk Normları

Bazidî'nin mezkûr kitabındaki veriler, tam göçer topluluklarda istihlâk normlarının buyruk veren ve buyruk alan ilişkisine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu ilişkiyi belirleyen faktörlerin başında barınma, ayrıcalıklı istihlâklar, servet harcama ve gösterişçi tüketim gibi faaliyetler gelmektedir. O hâlde barınma için kullanılan çadır, servet harcama, gösterişçi tüketim, otorite olan ailelerin ayrıcalıklı istihlâkları ve bunlarla ilgili olarak beliren istihlak değerleri tahlil edilerek bu topluluklarda buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin kimler arasında ve nasıl sürdürüldüğü tespit edilebilir.

Bir Barınma İstihlâki Olarak Çadır

Bölgedeki tam göçer topluluklarda çadırın temel işlevi ailenin barınma ihtiyacını karşılamaktır. Ancak çadırın bu temel işlevinin yanında başka işlevleri de vardır. Çadır, her şeyden önce sahibinin maddî gücü ve toplumdaki konumunu göstermektedir. Bundan dolayı, ileri gelen kesimden ailelerin çadırları ve kullanma amaçları, fakir kesimin çadırlarından farklıdır. Bu iki kesimin çadırları arasındaki fark, aşağıdaki tespitlerde açıkça dile getirilmektedir.

- Ağa ve ihtiyar heyetinin çadırında çit ve perdeler vardır. Yani kara çadır, çit ve perde ile iki bölüme ayrılmıştır. Bir taraf ev halkının kullanması için ayrılmıştır ve diğer taraf da divandır, misafirler orada ağırlandırlar (Bazîdî, 2019: 37).
- Misafirler obaya geldikleri zaman ilkin etraflarına bakarlar ve hangi kıl çadır daha büyükse bineklerini onun kapısına doğru sürerler. Misafirler küçük kıl çadırların kapısına gitmezler çünkü onların erkekler için ayrılan yerlerinin olmadığını ve maddî durumlarının iyi olmadığını bilirler (Bazîdî, 2019: 75).
- Kürtlerin kıl çadırları da farklı seviyelerde olmak üzere değişiklik arz eder. İki direkli olanlardan dokuz direkliğe kadar kıl çadırlar vardır. Direk sayısı dokuzdan fazla olan kıl çadır yoktur². Çok yoksul olanların iki direkli; orta hâllilerin üç ve dört direkli; ağaların beş, altı ya da yedi direkli ve çok zengin olanların kıl çadırları da dokuz direkli olur. Bu dokuz direkli çadırları çit ve perde ile ayırırlar yani kıl çadırın bir tarafına perde çekerek erkekler için divanhane yaparlar (Bazîdî, 2019: 74-75).
- Büyük ağalarının Arap kıl çadırı vardır, o da yine siyah kıl çadırıdır fakat çok büyüktür ve dört direği vardır aynı zamanda o Arap kıl çadırı olanların divanhanesidir. Söz konusu kıl çadırın etrafında da on kadar beyaz çadır kurarlar, onlar bu çadırları hizmetkârlar, çakmakçı, ayakkabıcı, kılıçdar, terzi ve saraç için kurarlar ve ağalar için günde iki öğün sofraya kurulur ve yemek çıkar. Aynı şekilde Arap kıl çadırında dört yüz, beş yüz kişiye yemek verirler. Öyle aşiret ağaları vardır ki evlerinde günde bir yük pirinç ve bir rıtlı kahve tüketilir. Ne kadar aşiret mensubu ve komşu varsa hepsi gelip kıl çadırdaki yemek yer ve kahve içerler, hiç kimseyi geri çevirmezler (Bazîdî, 2019: 54-55).

Bölgedeki göçer topluluklarda, çadırın özellikleri ile maddî zenginlik arasında doğrudan bir bağlantı kurulduğu anlaşılmaktadır. Bir ailenin maddî gücü, sahip olduğu çadırın büyüklüğünden veya çadırın kaç direkli olduğundan anlaşılmaktadır. Bazîdî'nin "Çok yoksul olanların iki direkli, orta hâllilerin üç ve dört direkli, ağaların beş, altı ve yedi direkli ve çok zengin olanların kıl çadırları da

² Kaynaklarda Bazîdî'nin bu iddiasını doğrulamayan tespitler mevcuttur. Örneğin, başka bir kaynakta İbrahim Paşa'nın çadırının 100 direkli olduğu dile getirilmiştir (Sykes, 2002: 317).

dokuz direkli olur.” (Bazîdî, 2019: 74) tespitine göre çok yoksul ve orta hâlli ailelerden oluşan fakir kesimin çadırları, ileri gelen kesimi temsil eden ağalar ve çok zenginlerin çadırlarıyla kıyaslandığında daha az direkli, küçük ve gösterişsizdir. Buna karşılık ileri gelen kesimin çadırları, uzaktan bakıldığında fark edilecek kadar büyük ve gösterişlidir. Büyük ve gösterişli çadırların hem sahibinin topluluk içindeki konumunu, statüsünü ve sahip olduğu maddi gücü göstermek hem de maddi gücünü sergilemesini ve namının sürmesini sağlamak gibi işlevlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Göçerlerde çadır, toplulukta ileri gelen kesim ile fakir kesim arasındaki farkı gösterdiği gibi otorite (buyruk veren) konumunda olan aileler arasındaki hiyerarşiyi de göstermektedir. Büyük ağaların Arap kıl çadırlarının etrafında; hizmetlerinde bulunan hizmetkârlar, çakmakçı, ayakkabıcı, kılıçdar, terzi ve saraç için kurulan on kadar beyaz çadır kümesiyle ağa ve ihtiyar heyetinde yer alan kişilerin ikiye bölünmüş çadırlarından çok daha gösterişli olması; büyük ağaların topluluktaki yüksek hiyerarşisini göstermektedir.

Topluluğun fakir kesimine mensup aileler, çadırlarını aile üyelerinin başta barınma olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için kullanırken ileri gelen kesime mensup aileler ise çadırlarının bir bölümünü üyelerinin ihtiyaçları için kullanırken diğer bölümünü toplantı yapmak, misafir ağırlamak, yemek ikram etmek gibi faaliyetler için kullanılmaktadır.

İkram Etmek/Servet Dağıtmak

Göçer topluluklarda ileri gelen kesime mensup aileler, başta gıda ikramı olmak üzere çeşitli nedenlerle servet harcamaktadırlar. Kitapta yer alan aşağıdaki tespitler, bu topluluklarda gıda ikramının en sık tekrarlanan faaliyet olduğunu göstermektedir.

- Kesinlikle obanın ağası ikramda bulunur, sofrayı kurdurur, komşular gider yemek ve yiyeceklerini yer, kahvelerini içerler. Kürtlerin ağaları yemek verir, ikramda bulunurlar ve kahveleri vardır. Ağalar da bunun karşılığında onları, herhangi bir vasıf gerektirmeyen ev işlerinde ücretsiz çalıştırır ve yine işe koşuştururlar diye onlara binek hayvanları verirler. Ağanın evine misafir gelse ve o an evde mesela yağ, pirinç ve kahve yoksa gerekli olan malzeme şayet komşu evlerde bulunuyorsa oradan alıp getirirler (Bazîdî, 2019: 74).
- Her obada muhakkak ihtiyaç sahibi on, on beş aile olur, ağaların ve zenginlerin aileleri her sabah ve her akşam o ailelere günlük yardımda bulunurlar. Ekmek, yemek ve ayran ne bulunuyorsa onlar için gönderirler. İhtiyaç sahiplerinin erkekleri de sabah ve akşam vakitleri ağa ve zenginlerin evinde yemek yer karınlarını doyururlar. Arta kalanı da toplayıp aile ve çocukları için evlerine götürürler (Bazîdî, 2019: 75).

Bölgedeki göçer topluluklarda, büyük/çok direkli ve gösterişli çadıra sahip olan maddî gücü yüksek ağa ve çok zengin ailelerin aynı zamanda gıda ikram etme imkânına sahip olan kesim oldukları anlaşılmaktadır. Buna karşılık kendisi ve ailesi için ikramları kabul eden ve ikram edenlerin herhangi bir vasıf gerektirmeyen ev işlerinde ücretsiz çalışanlar ise topluluğun çadırı en küçük/az direkli olan en yoksul kesimidir. Yoksullarla aynı toplumsal kategoride yer alan, üç ve dört direkli çadırları olan orta hâlli ailelerin yoksul ailelerden farkı ise, gıda ikram etme gücüne sahip olmasalar da çoğunlukla kendi gıda istihlâkını kendileri gerçekleştirebilmeleridir. Sonuç olarak toplum kesimleri arasındaki bu fark, topluluk içinde her tabakanın (kesimin) gıda istihlâki/tüketimi normlarının farklı olduğunu ortaya koymakta ve topluluktaki kesimlerin sahip oldukları çadır farklı olduğu gibi gıda istihlâk normlarının da toplumsal tabakaya göre farklılaştığını göstermektedir.

Kitapta, “Kesinlikle obanın ağası ikramda bulunur, sofraya kurdurur, komşular gider yemek ve yiyeceklerini yer, kahvelerini içerler. Kürtlerin ağaları yemek verir, ikramda bulunurlar kahveleri de vardır.” (Bazîdî, 2019: 74) ifadeleriyle toplulukta gıda ikram etmek, ikram edebilir olmak ağalık yani otorite olmanın gereği olarak dile getirilmektedir.

Bu aşamada şu soruya cevap verilmelidir: “Ağalar neden ikram etmek zorundadır?” Çünkü bölgedeki göçer topluluklarda her ağa, kendi grubu içinde otorite (buyruk veren) yetkisine sahip kişi olarak kabul edilmektedir. Ağaya verilen bu yetkinin kaynağı ve meşruiyeti onun ağa olan bir aileye mensup olmasındandır. Soy bağı yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan bu yetki nedeniyle otorite olan (buyruk veren) ağa ile onun otoritesini kabul edenler (ondan buyruk alanlar) arasında bir güven ilişkisi vardır. İki taraf arasındaki bu ilişkinin sürmesi; ağanın otoritesini kabul eden, buyruklarını alan ve yerine getiren ailelerin beslenme, barınma ve korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamasına bağlıdır. Buna göre ağanın “ikram etme” yoluyla servet dağıtması, toplulukta otorite (emir veren) konumuna sahip olmasının gereği olarak kabul edilmektedir.

Göçer topluluklarda kapısına gidilen, sofrasına oturulan konumunda görülen ağaların gıda ikramını ne sıklıkla yaptıkları şöyle ifade edilmektedir: “İhtiyaç sahiplerinin erkekleri de sabah ve akşam vakitleri ağa ve zenginlerin evinde yemek yer, karınlarını doyururlar. Arta kalanı da toplayıp aile ve çocukları için evlerine götürürler.” (Bazîdî, 2019: 75). Ağa ailesi üyelerinin bu sıklıkta gıda ikramı yapmaları, fiziksel gereksinimlerinden ve rahatlarından ödün vermelerini gerektirmektedir. Bu durum, “Mevki ya da statü arzusu, fiziksel gereksinme ve rahatın en bariz gerekleriyle yarışabilir.” (Buğra, 2000: 40) tespitini doğrulamaktadır.

Gıda ikramı, göçer topluluklarda toplum kesimleri/tabakalar arasındaki farkı ve hiyerarşiyi açık bir şekilde gösteren faaliyetlerin başında gelmektedir. Bir tarafta içinde buldukları koşullarda çok ve çeşitli gıdalar tüketebildikleri gibi ihtiyaç sahiplerine gıda ikram etme imkânına da sahip olan ileri gelen kesime

mensup aileler yer alırken diğer tarafta “yiyeyeği çoğunlukla arpa ve mısır ekmeği, ayran, yoğurt ve çökelek” (Bazîdî, 2019: 75) olan ve ikram kabul eden yoksul kesime mensup aileler yer almaktadır.

Sonuç olarak ağanın otoritesini sürdürmek için buyruğunu kabul eden ailelere gıda ikram etmesi ve bu ailelerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için servet harcaması, onun hem topluluk içindeki konumunu ve sosyal tabaka farkını göstermekte hem de gücünü hatırlatmakta ve göstermektedir.

Gösterişçi Tüketim

Bazı araştırmacılara göre gösterişçi tüketim, toplum hayatında yaygın olan davranışlardan biridir. Öyle ki toplumun hiçbir sınıfı, en fakirler bile geleneksel gösterişçi tüketimin tümünden vazgeçmez. Nihayetinde maddi güce dayanan gösterişçi tüketim, aynı zamanda maddi gücü sergilemektir. Birey veya aileler, gösterişçi tüketimi toplulukta saygınlık ve nam kazanmanın ya da namı sürdürmenin araçları olarak kullanılmaktadırlar (Veblen, 2017: 79-80).

- Bazîdî'nin (2019) sahada gözlemediği ve kayıt altına aldığı aşağıdaki örnekler, bölgedeki göçebe topluluklarda, çeşitli yollarla malların gösterişçi istihlâkinin/tüketiminin yapıldığını ve bu sayede maddi gücün sergilendiğini ortaya koymaktadır:
- “Diğer taraftan ileri gelen kesimin kadınları da cins atlara biner, silah ve teçhizatlarını kuşanır, mızraklarını ellerine alır, süslü ve altın başlıklı bir vaziyette kervanların önüne geçerek göç konvoyunun önünde giderler. Fakir kesimin kadın ve çocukları bir kenardan göç kervanını yürütüp giderler” (Bazîdî, 2019: 36).
- “Ölen kişi; at, silah ve teçhizat sahibi ise atlarını süslerler; silah ve teçhizatı atlara yüklerler; atları da cenazenin önünde yürütürler” (Bazîdî, 2019: 38).
- “Kürtler çok sayıda hayvana sahip olmalarına, maddi durumları iyi olmalarına rağmen özellikle kendileri için koyun kesmezler. Ancak önemli bir misafirleri geldiğinde veya hasta bir koyunları olduğunda keserler. Fakat kendileri için bir koyun kesmezler, bu olacak şey değildir” (Bazîdî, 2019: 61).
- “Bütün ağa, ileri gelen ve zenginlerin evlerinde kahve ve kahve takımları bulunur. Misafir için koyun ve kuzu keserler, izzet ve ikramda bulunurlar” (Bazîdî, 2019: 37).

Bu örnekler, bölgedeki tam göçebe topluluklarda gösterişçi istihlâk ve maddi gücü sergilemenin çoğunlukla ileri gelen kesime mensup kişiler tarafından gerçekleştirildiğini ve bu kesimin üyelerinin statülerine uygun olarak göç, misafire ikram ve cenaze töreni gibi toplumsal her eylemde, çeşitli araçlar kullanarak gösterişçi tüketimde bulduklarını göstermektedir.

Göçebe topluluklarda düğün ve kirvelik gibi törenler dolayısıyla gerçekleştirilen hediyeleşme geleneği, gösterişçi tüketimde bulunmak için bir fırsat olarak kullanılmaktadır. “Karşılıklı hediyeleşmeler, maddi duruma göre gerçekleşmektedir”. (Bazîdî, 2019: 49)’un tespiti, gönderilen ve alınan hediyelerin tarafların maddi gücüyle birlikte topluluktaki konumları ve saygınlıklarını gösterdiği ve hatırlattığını ortaya koymaktadır.

- “Düğün sahibi ağa veya zengin biri ise davet edecekleri kişilere davetiye olarak büyük bir kelle şeker gönderirler ve onları düğüne davet ederler. Davet edilen kişiler de maddi durumlarına göre iki, üç ya da dört koyunu düğün sahibine gönderirler ve daha sonra kendileri de düğüne giderler” (Bazîdî, 2019: 47).
- “Düğüne davet edilenler; gelir seviyesi düşük, halktan kişiler ise kişi başına küçük bir kelle şeker gönderirler” (Bazîdî, 2019: 47).
- “Bir kişi eğer bir şahıstan kirvesi olmasını isterse ve söz konusu iki şahıs da üst sınıftan ise her şeyden önce kuşam ve takımlarıyla donatılmış bir atı, kirve olmasını talep ettiği şahsın evine yollar ve ‘benim kirvem ol’ der. Onlar da kabul eder ve atı götüren kişiye bahşiş verirler ve kirve olmayı kabul ettiklerini gösteren cevabı verirler” (Bazîdî, 2019: 48).
- “Eğer kirve olmak isteyen iki şahıs, orta sınıf veya daha alt kademedeki ise o zaman onlar bir koç süsleyip kirvenin evine yollarlar. Bu şekilde onlar da kirve olurlar” (Bazîdî, 2019: 48).

“Düğün sahibi ağa veya zengin biri ise davet edecekleri kişilere davetiye olarak büyük bir kelle şeker gönderirler.” bilgisi dikkat çekicidir. Burada şeker, toplulukta üretilmeyen ve dolayısıyla sahip olunmayan, topluluğa dışarıdan getirilen bir üründür. Bu ürüne sahip olmak için başka topluluklarla ilişki ve iletişim içinde olma, onların geliştirdikleri ürünlerden haberdar olma ve satın alabilecek kadar varlıklı olmayı gerektirmektedir. Bütün bunlar, belli düzeyde maddi gücü olan ailelerin sahip olabildikleri ayrıcalıklardır. Sonuç itibarıyla düğün davetiyesi olarak şeker gönderilmesi, bir taraftan gönderen ailenin diğer taraftan gönderilen kelle şekerin büyüklüğü veya küçüklüğü, davet edilen ailenin maddi gücü, topluluktaki konumu ve saygınlığını göstermekte ve hatırlatmaktadır.

Göçer topluluklarda karşılıklı hediyeleşme geleneği nedeniyle gösterişçi tüketimde bulunan ailelerin amaçları, ait oldukları toplum kesimine/tabakaya göre değişmektedir. İleri gelen kesime mensup en zenginler ve ağa ailelerinin amacı; topluluktaki konumlarını göstermek ve hatırlatmak, namlarını yürütmek, saygınlıklarını korumaktır. Ağa ailelerinin bunlardan farklı olarak kuşaktan kuşağa aktarılan otoritelerini (buyruk veren konumlarını) sürdürmek amacı da vardır. Fakir kesimi oluşturan orta hâlli ve yoksul ailelerin amacı ise, toplulukta kabul görme ve fark edilme isteği ile saygınlık ve nam kazanma talebi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak maddi güçleri ve istihlâk normları hayvancılığa dayanan aile merkezli göçebe topluluklarda bir ailenin maddi gücünü sergileme ve gösterişçi tüketimde bulunma biçimini, süresini ve amacını o ailenin topluluk içindeki konumu ve sahip olduğu maddi gücü belirlemektedir.

Göçer Topluluklarda Ayrıcalıklı İstihlâkler

Yukarıda yapılan değerlendirmelerden aynı göçebe topluluk içinde yer alan ileri gelen kesime mensup ailelerin istihlâk/tüketim normlarının yani çadır, giyim, gıda ve bunlarla ilgili olarak beliren değerlerin fakir kesime mensup ailelerinkinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. İki kesimin istihlâkleri arasındaki fark maddi güçlerinin eşit olmamasından kaynaklanmaktadır. Maddi gücü yüksek olan ileri gelen kesimin istihlâkleri farklı olabildiği gibi bu kesimin aynı zamanda bazı ayrıcalıklı istihlâklerinin de olduğu tespit edilmiştir. Göçer topluluklarda yalnızca ileri gelen kesime mensup ailelerin yapabildiği bazı istihlâk örnekleri ise şunlardır:

- “Kızları ve kadınları da halaylarda şarkı söyler ve oynarlar, ancak ileri gelenlerinin düğünlerinde davul, ney, kemençe ve çinger de olabilir. Fakat müzisyenleri Mitribdırlar”³ (Bazîdî, 2019: 47).
- (Düğünler) “Maddi durumlarına göre üç günden yedi güne kadar devam edebilir” (Bazîdî, 2019: 47).
- “Kürtler çoğunlukla tek evlidir. Nadiren ağalarının iki, üç karısı olur” (Bazîdî, 2019: 46).
- “Önde gelen kişiler, çadır götürüp ölünün mezarının üzerine kurarlar. Ekonomik durumuna göre çadır, on beş veya otuz gün kurulu kalır; hocalar ücretle kuran okurlar. Çadıra günde iki öğün yiyecek ve yemek götürülür, hocalar da orada yemeklerini yerler” (Bazîdî, 2019: 39).
- “Eğer ölen kişi erkek ve zengin ise yine tabut ile defnederler” (Bazîdî, 2019: 68).
- “Onlarda mum yoktur. Ağaların ve zenginlerin evinde pisos vardır, yağ koyup yakarlar. Fakat fakirler evlerinde yaktıkları ateşin aydınlığında otururlar” (Bazîdî, 2019: 76).

Bu örnekler, tam göçer topluluklarda ayrıcalıklı istihlâklerin düğün, eş sayısı, cenaze töreni, yas süreci, dini uygulamalar ve evin aydınlatılması başta olmak üzere toplumsal hayatın farklı alanlarıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu nitelikteki istihlâklerin ancak maddi gücü yüksek ileri gelen kesime mensup ailelerin gerçekleştirebildikleri vurgulanmaktadır. Metinde bu aileler; “İleri gelenler”, “maddi durumu iyi olanlar”, “ağalar”, “önde gelen kişiler”, “zengin”, “ağalar ve zenginler” ifadeleriyle tanımlanmaktadır. Toplulukta ileri gelen kesimi oluşturan bu ailelerin düğünlerinde çeşitli müzik aletleri çaldırmak ve müzisyenlere sahip olmak, düğünleri üç ile yedi gün arasında yapmak, çok eşli

³ Mitrib: “Mitrib/mitrip” Türkiye’de Çingenelere verilen isimlerden biridir (Altınöz, 2016: 292).

olmak, yas sürecinde mezarların üstüne çadır kurmak ve bu çadırdaki ücretli Kuran okutmak, yemek vermek, erkek üyelerini tabutla defnetmek, evlerini döneme göre modern araçlarla aydınlatmak gibi ayrıcalıklı istihlâkler yaptıkları belirtilmektedir. Buna benzer ayrıcalıklı istihlâkler, aynı zamanda maddi güç göstermeyi, sergilemeyi, harcamayı ve gösterişli tüketimi de gerektirmektedir. O hâlde, göçer topluluklarında bazı ayrıcalıklı istihlâklerden yararlananlar, maddi gücü yüksek olan toplum kesiminde yer alan ailelerdir. Bu kesim aynı zamanda topluluğun yöneticileri konumunda olduklarına göre maddi gücü yüksek, ayrıcalıklı istihlâk yapabilen ve buyruk verenler toplumun bir kesimini oluştururken buna karşılık maddi gücü zayıf olanlar, ayrıcalıklı istihlâkleri olmayanlar ve buyruk alanlar ise diğer kesimi oluşturmaktadır. Bu sonuca göre ayrıcalıklı istihlâkler, toplumda otorite konumunda olanların yani buyruk verenlerin ayrıcalıklarıdır.

İstihlâk Değerleri

Göçer topluluklarında ileri gelen kesim (en zenginler ve ağa aileleri) ile fakir kesimin(orta hâlli ve yoksul aileler) istihlâk/tüketim normları farklı olduğu gibi bu normlarla ilgili olarak beliren değerleri de farklıdır.

- “Kürtlerde hırsızlık yapan ve insanlara zarar verenler, Allah korusun, çaresiz ve fakir kimselerdir. Fakat zengin ve maddi durumu iyi olanlar kesinlikle harama el uzatmazlar, fakire sadaka verir ve hayırda bulunurlar” (Bazîdî, 2019: 75).
- “Kış mevsiminde Kürtler sabah ve akşamları ağalarının odalarına giderler ve iki üç saat otururlar, hikâye ve kıssa anlatırlar veya geçmiş dönem savaş ve olaylarını naklederler” (Bazîdî, 2019: 68).
- Kürtler şereflerine çok önem verirler (Bazîdî, 2019: 32-33).
- “Kürtler, cahiliye itikadı ile şeyhlerine çok aşırı inanırlar. Onlardan her millet ve taifenin kendine özel şeyhi vardır. Güya ata ve babaları şeyh ve salih kişiler imiş, ancak şimdi onların çocukları cahil, edepsiz ve bilgisizdirler. Fakat Kürtlerin gözünde çok büyük bir itibarları vardır. Şeyhleri malı dışında da kalsa dahi çalmazlar ve ona yaklaşmazlar ve şeyhlerin isteğine göre hareket ederler” (Bazîdî, 2019: 63).

Bu tespitlerden, bölgedeki göçer topluluklarında, “Kürtlerde hırsızlık yapan ve insanlara zarar verenler, Allah korusun, çaresiz ve fakir kimselerdir.” tespitiyle kötü davranışlar ile maddi gücün zayıf olması arasında doğrudan bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Bundan dolayı hırsızlık yapmak, insanlara zarar vermek, şeyhlerin cahil, edepsiz ve bilgisiz çocuklarına itaat etmek gibi kötü davranışların ancak fakir kesime mensup bireyler tarafından gerçekleştirildiği dile getirilmektedir. Buna karşılık, ileri gelen kesime mensup zengin ve maddi durumu iyi olan bireylere harama el uzatmamak, fakire sadaka vermek ve hayırda bulunmak, aile şerefine sahip olmak ve ona yakışır şekilde davranmak, oda sahibi

olmak ve dolayısıyla kapısına gidilen kişi olmak gibi yüksek değerler yakıştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu karşılaştırmadan, istihlâk normlarıyla ilgili olarak beliren değerlerden hareketle, yüksek değerlere sahip, her fırsatta ikram eden ve ikram etmek ukdesinde olan maddi durumu iyi ailelerin ve onların üyelerinin toplulukta otorite yani buyruk veren konumunda olması gerektiği sonucunun çıkarıldığı ve bu sonucun kabul edilip uygulandığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak maddi güce sahip olmak ile istihlak değerleri ve toplulukta otorite konumunda olmak arasında bağ kurulduğu ortaya konulmaktadır.

Tam Göçer Topluluklarda Maddi Gücün Kaynakları

Bazîdî'nin (2019: 45) tespitlerine göre, incelediği tam göçer topluluklarda ileri gelen kesime mensup ailelerin sahip oldukları maddi zenginliğin asıl kaynağı “koyun ve sığırlar”dır. O, “Büyük ağaları zengindirler, muhakkak bir katırları ve iki üç develeri olmalıdır.” (Bazîdî, 2019: 54) tespitiyle incelediği tam göçer topluluklar arasında katır ve develere sahip olmanın maddi gücü gösteren bir ayrıcalık olduğunu dile getirmektedir. Bu topluluklarda daha çok koyun ve sığırlardan elde edilen zenginliğin katır ve özellikle develere sahip olmakla sergilenmesi, yaşadıkları bölgenin iklim koşullarıyla açıklanabilir. Mevcut koşullarda koyun ve sığır beslemenin yaygın ve karlı, bir katıra sahip olmanın gerekli, develere sahip olmanın ayrıcalık olarak kabul edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bazîdî'nin (2019) tam göçer topluluklarda maddi gücün kaynağıyla ilgili tespitlerinden bazıları şunlardır:

- “Kürtlerden zengin olanların birçoğunun evinde yüklü miktarda para olur, o para ile bin adet hatta daha fazla koç toplayıp satın alırlar. Bu şekilde yılda bir defa Şam ve Arabistan'dan hayvan tüccarları koç satın almak için Kürtlere başvururlar. Yüklü miktarda altın, para, alaca ve dikilmiş elbiseler getirirler ve bahsi geçen koç sürülerini pazarlık yapıp satın alırlar. Adet olduğu üzere sürü başına para haricinde bir hediye de alırlar. Gelenek gereği söz konusu tüccarlar koçlarını satın aldıkları o taifenin ağasına da bir hediye verirler. Fakat geçmiş dönemlerde büyük aşiret ağaları sürü başına zorla vergi alırlardı ve bir kişiyi kervan ve kabileye gönderirlerdi. Herkesten kendileri için zorla vergi alırlardı.” (Bazîdî, 2019: 59-60).
- “Kürtlerden maddi durumu iyi olanlarının çoğu para ve mal varlıklarının büyük bir kısmını dostlarının yaşadıkları şehirlere götürüp onlara emanet ederler.” (Bazîdî, 2019: 45).
- “... Kürtler derler ki bizim kışlak ve yazlıklardaki mal varlığımız güvende değildir.” (Bazîdî, 2019: 45).

- “Yani koyun ve sığırlarımızdan müteşekkil mal varlığımız, ya şiddetli kışta telef olup gider ya da bir şekilde hayvanlarımız talan edilir ve bir düşman çalıp götürür.” (Bazîdî, 2019: 45).
- “Mal varlığına çok düşkündürler.” (Bazîdî, 2019: 46).
- “Ağalarının (suçluları bağlamak için kullandıkları) zincirleri vardır, Kürtlerden suçlu olanları yakalayıp hapsederler, mallarına el koyarlar. Söz konusu kişinin ailesinin obadan kovulup ihraç edildiği vakidir.” (Bazîdî, 2019: 55).
- “Aşiretler ağalarının izin ve emri olmadığı müddetçe hırsızlık ve kötülük yapmazlar. Hırsızlık ve kötülük yaparlarsa gelip ağaya haber verirler. Şayet daha sonra mal sahibi ortaya çıkar ve bu durumdan mütevellit, hırsız çaldığı malı hanesine geçiremezse ağa tekrar o malı hırsızdan alır ve sahibine iade eder. Yok, eğer mal sahibi ortaya çıkmaz ve tespit olmazsa o zaman malın yarısı ağanın ve diğer yarısı hırsızların olur.” (Bazîdî, 2019: 55).

Bu tespitlere göre göçebe topluluklarda maddi durumu iyi olan en zengin aileler ile ağa ailelerinin bu güce ulaşma yolları aynı değildir. En zengin ailelerin maddi güçlerinin kaynağı hayvan ticaretidir. Bu aileler, satın alıp topladıkları koçları, Şam ve Arabistan’dan gelen tüccarlara satarak zenginleşmektedirler. Ağa ailelerinin ise maddi güçlerini⁴daha çok şu yollarla elde ettikleri anlaşılmaktadır:

- Koç satın almak için Şam ve Arabistan’dan gelen hayvan tüccarlarının verdikleri hediyeler,
- Sürü başına zorla alınan vergiler,
- Suçluların el konulan malları,
- Bazı aşiret üyelerinin hırsızlık yaparak elde ettiği ve sahibi ortaya çıkmamış malların yarısı.

Kitapta genel olarak göçerlerin mal varlığına çok düşkün oldukları (Bazîdî, 2019: 46) ifade edilmektedir. Aynı zamanda göçerlerin mal varlıklarının güvende olmadığı, çoğu göçerin para ve mal varlıklarının büyük bir kısmını dostlarının yaşadıkları şehirlere götürüp onlara emanet ettikleri (Bazîdî, 2019: 45) belirtilmektedir.

Sonuç olarak Bazîdî’ye göre göçer toplulukların ileri gelen kesiminde yer alan en zenginlerin ve ağaların ortak özelliği, topluluğun varlıklı/maddi durumu iyi olan kesimini oluşturmalarıdır. Ancak varlıklı olmaları, toplulukta otoriteyi paylaştıkları anlamına gelmemektedir. Çünkü zenginlik, otorite yani buyruk veren, buyruğu dinlenen olmak için gerekli ama yeterli değildir. Göçerlerde

⁴Bazîdî’nin tespitlerinde, ağa ailelerinin sahip oldukları maddi güçlerinin kaynakları arasında hayvan ticaretine yer verilmektedir. Ancak, başka bir araştırmada (Çiftçi, 2018: 290) bu bölgedeki ağa ailelerinin de hayvan ticareti yaparak önemli bir gelir elde ettikleri tespit edilmiştir.

otorite olmak için, “ikram edebilecek” kadar maddi güce sahip olmanın yanında, otorite (buyruk veren) geçmişine sahip geleneksel bir aileden gelmek de gerekiyor.⁵

Sonuç

Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki geleneksel yerleşik toplum yapısı örneğinde olduğu gibi Bazidi’nin yaşamını sürdürdüğü Osmanlı yakın döneminde de bölgedeki tam göçebe topluluklarda da buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinde istihlâk normları etkili bir biçimde kullanılmaktadır. Bu topluluklarda geçim kaynağı hayvancılık olduğundan istihlâk normları da hayvancılığa dayanmaktadır.

Göçebe topluluklarda ekonomik yaşam standardı olarak ileri gelen kesim ve fakir kesim olmak üzere iki toplumsal tabaka vardır; ileri gelen kesimde en zenginler ve ağa aileleri, fakir kesimde ise orta hâlli ve yoksul aileler yer almaktadır. Bu topluluklarda ağa aileleri otorite yani buyruk veren konumundadır. Ağa ailelerinin toplulukta otorite olma konumları kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu aileler ile buyruk alanlar arasında güven ve sadakate dayalı karşılıklı bir ilişki vardır; buyruk alanlar korunma ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında ağa ailelerine, bu aileler de otorite konumlarının sürdürülmesinde buyruk alanlara güvenmektedirler.

Tam göçebe topluluklarda yer alan iki tabakanın istihlâk normları, yani barınma, giyim, gıda ve boş zaman geçirme faaliyetleri ve bunlarla ilgili olarak beliren değerleri de farklıdır. Bu farkın belirlenmesinde maddi güç ana faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Toplulukta yüksek değerleri temsil ettikleri kabul edilen maddi durumu iyi olan kesimden ailelerin bazı ayrıcalıklı istihlâkleri vardır. Bu aileler, çeşitli nedenlerle zenginliklerini ve toplumsal konumlarını göstermek, hatırlatmak ve korumak için ikram etme yoluyla servet dağıtmakta, gösterişçi istihlâk/tüketim ile maddi güçlerini ve statülerini sergilemektedirler.

Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitap bağlamında göçer topluluklarda buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinde istihlâk normlarının etkisi hakkında bazı değerlendirmeler ismiyle yapılan bu çalışmada, aile merkezli geleneksel tam göçer Kürt topluluklarda, toplum kesimlerini ayıran temel faktörün maddi güç ve otorite olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Otorite, ailede miras yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılırken zenginlik ise ticaret yoluyla elde edilmektedir. Maddi güç elde etmek, otorite olmak için yeterli değilken otorite konumunun sürdürülmesi için maddi güce ihtiyaç duyulmaktadır.

Toplum hayatında, bazı aileler veya sosyal kişiler buyruk veren yani otorite konumunda olmayı kendileri için kişisel bir hak ya da sürdürülmesi gereken bir aile mirası olarak kabul etmektedirler. Bunun buyruk alanlarca da kabul edilmesi

⁵Araştırmalarda bu genellemeye uymayan örnekler de tespit edilmiştir. Bu örneklerden biri Ekinci’nin doktora tezinde yer almaktadır (Ekinci, 2017: 98).

amacıyla çeşitli nedenlerle buyruk alanların temel ihtiyaçlarını karşılamak, servet dağıtmak, gösterişçi tüketimde bulunmak gibi davranışlar sergilemekte ve farklı ilişki biçimleri geliştirmektedirler. Bu sonuç, toplumsal olguların anlaşılması ve açıklanması için toplum tipine bakılmaksızın buyruk veren ve buyruk alan ilişki biçiminin ve bu ilişkinin sürdürülmesinde kullanılan istihlâk normlarının sosyolojik nedenleri ve sonuçlarının analiz edilmesinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Altınöz, İ. (2016). *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Ek-1. Cild. s. 291-294). Çingeneler. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bazîdî, M. M. (2019). *Kürtlerin Gelenek ve Görenekleri* (M. Celalî, Çev.). İstanbul: Nûbihar.
- Beşikçi, İ. (1969). *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe Alikan Aşireti*. Ankara: Doğan.
- Buğra, A. (2000). *Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde –İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar-* (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Celalî, M. (2019). “Giriş” içinde *Mela Mehmûdê Bazîdî, Kürtlerin Gelenek ve Görenekleri*. İstanbul: Nûbihar.
- Celalî, M. (2016). *Mela Mehmûdê Bazîdî û Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*. İstanbul: Nûbihar.
- Çiftçi, E. (2018). *Fragile Alliances in the Ottoman East: the Heyderan Tribe and the Empire, 1820 – 1929*. Yayınlanmamış doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Dost, J. (2010). “Pêşgotin” içinde *Mela Mehmûdê Bayazîdî, Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*. İstanbul: Nûbihar.
- Ekinci, M. R. (2017). *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII –XIX. YY*. Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Fichter, J. (ty). *Sosyoloji Nedir* (N. Çelebi, Çev.). Konya: Toplum.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2016). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (A. Esgin, Çev.). Ankara: Phonix.
- Gökalp, Z. (1992). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (Ş. Beysanoğlu, Haz.). İstanbul: Sosyal.
- İbn Haldun (2011). *Mukaddime* (S. Uludağ, Haz.). İstanbul: Dergah.
- Khazanov, A. M. (1984). *Nomads and the Outside World* (J. Crookenden, trans.) ; with a foreword by Ernest Gellner, Madison: The University of Wisconsin Press.
- Kıray, B. M. (1999). *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişim*. İstanbul: Bağlam.
- Öztürk, M. (2017). Aleksandre Jaba ve Onun El Yazmaları Koleksiyonundaki Türkçe Eserler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar* 10, 41-49.
- Sorokin, A. P. (1972). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* (M. Tunçay, Çev.). Ankara: Bilgi.

- Sykes, M. (2002). *The Caliphs' Last Heritage – A Short History of the Turkish Empire*. London: Garnet Publishing.
- Toynbee, A. (1978). *Tarih Bilinci* (M. Belge, Çev.). İstanbul: Bateş Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. Tüketim. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Veblen, T. B. (2017). *Aylak Sınıfın Teorisi* (E. Kırmızıaltın ve H. Bilir, Çev.). Ankara: Heretik.
- Yazıcı, M. (2016). Göçerlerde Toplumsal Yapı ve Çöküş Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26, 191-208.
- Yazıcı, M. (2016b). Modern Göçerlik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 56, 235-252.
- Yazıcı, M. (2019). Palu'da Geleneksel Toplum Yapısının Buyruk Alan ve Buyruk Veren İlişkisi Bağlamında İncelenmesi ve Bu Yapının Yaşadığı Yapısal Değişimle İlgili Bazı Değerlendirmeler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 23, 620-645.